Istenes magyar ének[1]

H. HUBERT GABRIELLA

A 16–18. század becses emlékei közé tartoznak a nyomtatott könyvek üres lapjaira írott bejegyzések. Egykori tulajdonosok neve, családi események, a könyv tartalmával kapcsolatos gondolatok és idézetek fordulnak elő leggyakrabban. Ritkábbak, de annál értékesebbek a versbejegyzések. Vallásos énekek esetében ez tükrözheti egy-egy gyülekezet igényét – például az énekeskönyv elejére és végére üres leveleket kötöttek, hogy arra feljegyezhessék az énekeskönyvből hiányzó darabokat. Ilyen gyűjtemény például az ún. *Pozsonyi toldalék*: az 1620-as nyomtatott debreceni énekeskönyv elejére 16, végére pedig 43 üres levelet kötöttek, amelyen gyülekezeti énekek, halotti énekek és himnuszfordítások kézirata található.[2]

Előfordul, hogy a tulajdonos egyéni vallási életét szolgálja az, ha egy vagy több éneket bejegyez a nyomtatott kötetbe. Erre példa lehet az Evangélikus Országos Könyvtár (EOK) R 3-as jelzetű nyomtatványa, amelynek a végéhez kötött tíz üres levélből nyolcra a kötet egyik tulajdonosa három éneket másolt be.

Stoll Béla a kéziratos énekeskönyvek bibliográfiájában, a függelékben felsorol „XVI-XVII. századi egy-két leveles verskéziratokat (meg néhány érdekesebbet a XVIII. századból)".[3] Talán az alábbi kis kézirat is az érdekesebb kategóriába sorolható, s így Stoll Béla bibliográfiájában 9/a jelzéssel az Evangélikus Országos Könyvtárnál felsorolt 9. tétel mellé tehető.[4]

A nyomtatott mű, amelynek végén található a kézirat, *Tizenkét idvösséges elmélkedések...* címmel Lőcsén jelent meg 1638-ban.[5] A kötet Philipp Kegel evangélikus elmélkedő- és imádságoskönyvének – *Thesaurus spiritualis precationum piarum...*[6] – magyar fordítását, illetve annak második kiadását tartalmazza.[7]

Az EOK-kötet tulajdonosai a bejegyzések szerint a következő személyek voltak:

1. Halasi András és Penczei [Penczy?][8] Tamás: „Per me | Andream Halasi |<d> Dono datus est | hic liber Compatrj meo | dignissimo Thomé Penczej [Penczy] | 1669." (első előzék verso).[9]

2. A P-monogramú 17. századi (?) tulajdonos: „AP. de: Nk." (a címlapon).

3. Podmaniczky Géza és Degenfeld Schomberg Berta, akiknek a címeres ex librise, tintával írt bejegyzéssel – *Gilhofer & Ranschburgtól. | 1891. 12. frt.* – az előtábla belsején található. Régi jelzete: 112. Eszerint a régi és ritka könyveket tudatosan vásárló házaspár a bécsi antikváriumtól vette a nyomtatványt. A Podmaniczky–Degenfeld Könyvtár 1929-ben ajándékozás révén került az evangélikus egyházhoz, s ma az Evangélikus Országos Könyvtár különgyűjteménye.

Még egy név fordul elő a kötetben. A nyomtatvány utolsó üres lapján (Cc_{6v}), tollfirkák között, kezdetleges kézírással a következő olvasható: *Kostolani Katica*. Úgy tűnik, a possessorok egyike sem köthető ahhoz a valószínűleg 18. századi személyhez, aki a kézírásos versbejegyzéseket írta.

A lelkigyakorlatot, elmélkedést és imádságot tartalmazó gyűjteményekben gyakran szerepel ének is. Az énekelt imádság ugyanis erősítette és elmélyítette a prózai részek teológiai és kegyességi tartalmát. Debreceni Péter fordításában is minden elmélkedést egy-egy ismert 16. vagy 17. századi ének zár. A kinyomtatott 14 ének egyrészt a fordító, Debreceni Péter teológiai értelmezéséhez segíthet hozzá, hiszen ezek az énekek az eredeti Kegel-műben nem voltak benne. Másrészt néhány esetben reflektálnak az éneket közvetlenül megelőző elmélkedésre is, valamint befogadástörténetileg jelzik egy-egy ének népszerűségét és elterjedtségét. Az énekeknek az elmélkedésekkel és imádságokkal való együttes értelmezése külön tanulmányt kívánna, egyelőre felsorolásszerűen, röviden álljon itt az elmélkedések és a hozzájuk tartozó énekek listája:[10]

1. Első elmélkedés a könyörgéshez való készületről – A jó léleknek kívánságáról – p. 45: *Dicsérd az Isten mostan, ó, én lelkem* – 146. zsoltár (1579 előtt, RPHA[11] 251).

2. Második elmélkedés hetedszakai háromféle könyörgésekről[12] – A házból kimenőknek könyörgések – p. 177: *Hálát adunk neked, mindenható, irgalmas Úristen* – A híveknek reggeli könyörgő ének az anyaszentegyháznak szükségéért (1574 előtt, RPHA 483).

3. Harmadik elmélkedés estvéli könyörgésekről – A bűntől megoltalmaztatott embernek áhítatos imádsága – p. 205: *Az Úristen nekem édes táplálóm* – 23. zsoltár (1574 előtt, RPHA 152).

4. Negyedik elmélkedés az egyházban való imádságokról – Más. Segítségül való hívása a Szentléleknek – p. 232: *Jövel, Szentlélek Úristen, töltsd be szíveinket éppen* – Ének (Luther-ének fordítása, 1635 előtt, első előfordulása az *Eperjesi graduál*ban, Stoll 57: 252b); Hogy az isteni édesség minden evilági jelenvaló keserűséget meggyőz – p. 283: *Háborúsága Dávid királynak egykoron nagy vala* – 51. zsoltár (Hartyáni Imre, 1560 előtt, RPHA 470).

5. Ötödik elmélkedés a penitenciára serkentő intésekről – A kétségben tántorgó ember így vigasztalja az ő lelkét az isteni irgalmasságnak emlékezetivel – p. 341: *Gondviselő Isten, hálát adok neked* – Ének (Törei Gergely, 1615 előtt, legkorábban a *Lipcsei kódex*ben fordul elő, S 32: 14b).

6. Hatodik elmélkedés a Krisztusnak szenvedéséről – Hogy a Krisztus sebeiről való emlékezet hatható orvosság minden mi háború próbáink ellen – p. 400: *Atyának bölcsessége, bizony istensége* – Igen szép dicséret a Krisztusnak szenvedéséről (a latin himnusz fordításának első változata 1506 előtt keletkezett, RPHA 114).

7. Hetedik elmélkedés a bűnbocsánatért való könyörgésekről – A megkeseredett szívű, bűnös embernek siralma az ő számtalan bűnéért, az Istennek irgalmasságáért esedezvén – p. 446: *Bocsásd meg, Úristen, ifjúságomnak vétkét* – Igen szép ének a bűnnek bocsánatjáért (Balassi Bálint, 1584 előtt, RPHA 185).

8. Nyolcadik elmélkedés az Úrnak vacsorájáról – Igen szép és jeles hálaadó könyörgés... – p. 495: *Emlékezzél, Úristen, híveidről* – Könyörgő ének a lelki ételnek és italnak megadásáért (1566 előtt, RPHA 368).

9. Kilencedik elmélkedés nyomorúságbéli könyörgésekről – A kereszt szenvedések és nyomorúságok alól megszabadult embernek hálaadó könyörgése Istennek vele közlött vigasztalásáért – p. 523: *Erős várunk nekünk az Isten* – 46. zsoltár (Luther-ének fordítása, 1560 előtt, RPHA 392).

10. Tizedik elmélkedés a betegeknek könyörgésekről – A halálnak idején mondandó rövid könyörgések – p. 550: *Siess, nagy Úristen, én segítségemre* – Ének (Barát István, 1574 előtt, RPHA 1231).

11. Tizenegyedik elmélkedés a mennyországnak boldogságáról – Miképpen nyerhetni meg a mennyeknek országát – p. 569: *Dicsőült helyeken, mennyei paradicsomban* – 148. zsoltár (Kanizsai Pálfi János szerzeménye, 1611 előtt, első kéziratos megjelenése a *Detsi-kódex*ben, Stoll 25: 86b).

12. Tizenkettedik elmélkedés szükséginkbéli könyörgésekről – Útra indulóknak könyörgések – p. 591: *Adj már csendességet* – Lelki békességért könyörgő ének (Balassi Bálint, 1589–1594 között, RPHA 2007); p. 593: *Dicsérjed, áldjad én lelkem* – Más (1600 előtt, RPHA 266).

Az elmélkedések témáihoz kapcsolódik, a nyomtatott énekeket egészíti ki az a három kéziratos ének, mely a kötet végéhez kötött leveleken található. A másoló gondos kézírással írta, illetve tisztázta le az énekeket.

A három bejegyzett kéziratos vers a következő:

1r–2v – *Istennek teljék tetszése, kit egyedül kívánom* [!]. Címe: *Istenes Magyar Enek.* 9 versszak. Az éneknek más kéziratos vagy nyomtatott előfordulása egyelőre ismeretlen.

A verssel kapcsolatban egyelőre csak kérdések fogalmazódhatnak meg. Nem tudjuk, hogy a másoló egyben a vers szerzője-e. Nem dönthető el, hogy a nyomtatott kötet 17. századi tulajdonosai közül valamelyikhez köthető-e a másolás. A kézírás alapján valószínűbb, hogy egy ismeretlen, 18. századi személy készítette a kéziratot.

Az ének szövege további bizonytalan hipotézisekre vezethet. A rímelés és az ütemek 8+7 osztású szótagszáma hibátlan.[13] Ugyanakkor a helyesírás bizonytalan[14] és a megfogalmazás[15] sem elég jó mindenhol. Mindez három, egymást nem kizáró lehetőséget is felvethet. Az egyik, hogy a szerző talán kétnyelvű gyülekezetben élt. A másik, hogy a szerző anyanyelven vagy más nyelven már megismert és énekelt szöveget próbált visszaadni magyarul. Harmadik, hogy csak kiindulópontként használta a meglévő, hasonló tartalmú szövegeket, s önállóan, magyarul próbált verset szerezni. Mindezekhez felhasználta a kor istenes költészetének bevett formuláit – a vers egyenetlen színvonalát ez is magyarázhatja: meglepően jó képek, fordulatok is találhatóak benne.

Magyar-szlovák nyelvű gyülekezetre utalhatna a nyomtatványban közölt Balassi-vershez (*Bocsásd meg, Úristen...*) írt igen elhalványodott, tintával írt nótajelzés, amelynek kivehető része szlovák incipitet sejtet, s amelyet talán kéziratunk készítője jegyzett be. A szöveg í-ző nyelvjárású vidéken keletkezett. A helyesíráson és a megfogalmazáson kívül több nyelvű környezetre utaló jelek még: a címben kiemelt „magyar" jelzőnek lehet egy olyan jelentése is, hogy magyarul (nem anyanyelven) szerzett istenes ének következik; az alanyi és tárgyas ragozás keverése („kit egyedől kivanom", mely alakot a rímelési kényszer sem igazolhatja; „bőntesd engem"); talán mellékjeles helyesíráshoz szokott a szerző, és ezért adja vissza a c-betűt cs-vel (csiloz); az sz- és s-hang keverése (szakast, osztorozon, szanyarusagomban stb.); a zöngés és zöngétlen mássalhangzók keverése (de ez lehet helyesírási hiba is, a másik két másolt versnél is megtalálható); a 'morog' ige főnévként való használata („leg kisseb morog soha ne essék").[16]

Egyelőre nem adható válasz arra a kérdésre sem, hogy a versszerző fordította-e a szöveget. Az ének tematikailag „az istenbe vetett hitről és bizalomról szóló énekek" csoportjába tartozik. Versünk sok tartalmi és metrikai hasonlóságot[17] mutat Ambrosius Blarer (Blaurer)[18] népszerű *Wie's Gott gefällt, so g'fällts mir auch, ich laß mich gar nicht irren* kezdetű énekével, amelynek szlovák[19] és magyar fordítása[20] is helyet kapott a 17. századi énekeskönyvekben. A fordítás-kérdésre a hasonló kiindulópontú és tematikájú versek teljes áttekintése adhatna pontosabb választ.[21] Ismeretlen szerzőnk verse felfogható Blarer énekének parafrázisaként is.

Istenes Magyar Enek.[22]

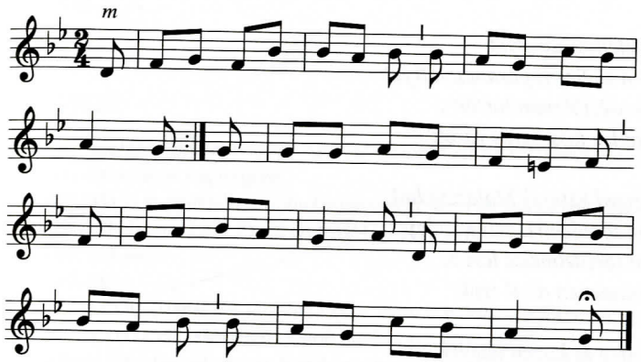

1. *Istenek tellyék tecsisse kit egyedől kivanom,*
   Szandikomat s. minden dolgot csak eő neki ajanlom,
   mikor eő vele vigadok minden rosztul tavozok,
   vele elni svele halni csak egyedől akarok.

2. *Mit akar az én Istenem lólkem arra vagyodik,*
   ahoz csiloz az én szivem, tudom nem tiveledik
   semi őrem sem győtrelem, Istentől el nem szakast,
   gyalazat avagy Méltoságh, engem tőle nem valazt.

3. *Isten tecséséhez tartok, kit kővetnem akarom,*
   ki engedelme allat van nagy szerencsémnek tartom,
   ejél nappal, s. minden oran akaratyat kitültem,
   Szerencses veszedelemben, mint egyet vele irtem.

4. *Amint tecsik osztorozon, Sz(ent) tecsésiben vagyok,*
   minden Szanyarusagomban eő Sz(ent) markában alok
   eő tecsésse fog mindenben engemed vezérleni,
   eő Szent akaratya ellen semitcsem fogok tennj.

5. *Eő Sz(ent) kedvében allando neki akarok lenni,*
és eő akaratya ellen semiben sem vitenj,
a mit adott szazt el veszi Szent néve dicsétessék,
azért senkétől leg kisseb morog soha ne essék.

6. *Keserő sedes dolgokban akaratyat kővetem,*
mert Szamtalan sok jo voltát tőle gyakran fel vettem
bőntesd engem e vilagon, ostorosd én fejemet
csak őrőki Boldoghsaghban vezireld be Lelkemet.

7. *Amit akar én Istenem kóvetem Akaratyát*
és minden némő dolgokban eő Szent parancsolattyat
Szarnai alla borulvan, Elenségtől nem tartok
semmi Őrdegnek, artalmat lek kissebenis várok

8. *Azon kérlek en Isteném enged Sz(ent) Malasztodad*
bened minden reminsigem tőredelmes szived adgy
nem erőmel en Szivemben tőredelmessé leszek
kérlek te segedelmeddel mindenen altal essik.

9. *Ha akarod gornyadozak arra és kiszen vagyok,*
ha akarod hogy megh hallyak arrais reaalok
mind élettél mind halallal, te kedvedet tőltenem,
mindenekben tecséssedet akarok véghez vinem. &.

2v–5v – Szepsi Csombor Márton: *Egekben lakozó szentséges háromság*.[23] Címe: *Mas.* 18 versszak.

A „jó kimúlásért" írott vers először 1620-ban, Kassán jelent meg Szepsi Csombor *Europica varietas* című művében.[24] Megtalálható még Balassi Bálint–Rimay János *Istenes éneki* kiadásaiban is.[25] Kéziratos terjedését jelzi, hogy az EOK kéziratán kívül előfordul például még a *Csurgai toldalék*ban is.[26] Az apró eltéréseken kívül az egyetlen nagyobb változtatás, hogy elmarad a 16. versszak. A másoló valószínűleg ismerte a Balassi–Rimay-féle istenes énekek valamelyik kiadását vagy annak énekanyagát. Erre nemcsak ennek, ill. a következő éneknek a kiválasztása utal, hanem az is, hogy a nyomtatványban közölt egyik 16. századi vers fölött – *Siess, nagy Úristen, én segítségemre* (p. 550) – a következő kézírásos nótajelzés szerepel: *Ifiusagom vitke.* A kézírás lehet a másolóé is. A nótául idézett verset Szepsi Csombor Márton szerezte 1616-ban *Bűnöm bocsánatjáért* címmel, és helyet kapott az istenes énekek kiadásaiban.[27] Legutóbb Szilasi László elemezte az *Ifiúságom vétke* példáján a Balassi-imitáció retorikailag-poétikailag egyszerűsítő gyakorlatát.[28] Ismeretlen másolónk versválasztásai azt mutatják, hogy ő is ahhoz a többséghez tartozott, akit ez a populárisabb, egyszerűsítő költői nyelv vonzott. Ugyanakkor érdemes a befogadástörténetet más szempontból is értékelni: éppen ennek a másodvonalnak

köszönhető, hogy a gyülekezeti énekek mellett széles körben olvastak és énekeltek nem egyházi alkalmakra szánt énekeket is, és megpróbálkoztak a versszerzéssel.

5v–8r – Pécseli Király Imre: *Gazdag, bő kegyelmű, kegyes tekintetű, szent Jehova Istenem.*[29] Címe: *Mas.* 12 versszak.

Pécseli Király 1608-ban írt könyörgése sokáig csak kéziratban terjedt.[30] Lőcsén 1670-ben jelent meg először nyomtatásban Balassi–Rimay *Istenes éneki*-ben.[31] Az EOK kéziratos toldalékának szövege néhány helyen eltér a kritikai kiadásban közölt változatok szövegétől. Ezen kívül az eredetileg 13 versszakos énekből elhagyja a 12. versszakot,[32] a kolophon viszont nem marad el.

JEGYZETEK

[1] Az evangélikus gyűjteményügy fáradhatatlan és nagy hatású professzora emlékének. (Készült az OTKA K 7776-os pályázatának segítségével.)

[2] Stoll Béla: *A magyar kéziratos énekeskönyvek és versgyűjtemények bibliográfiája (1542–1840).* 2. kiadás, Balassi Kiadó, Budapest, 2002. 71. sz. (A továbbiakban: Stoll.)

[3] Stoll, 587–603.

[4] Stoll, 587.

[5] RMNy 1730. (Heltai János – Holl Béla – Pavercsik Ilona – P. Vásárhelyi Judit: *Régi Magyarországi Nyomtatványok: 1636–1655.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 2000.)

[6] Először 1596-ban jelent meg Magdeburgban.

[7] Debreceni Péter (1608–1671 után) református lelkipásztor fordítása többször megjelent a 17. században: RMNy 1678., RMNy 1730., RMNy 1755. Szabó Károly: *Régi Magyar Könyvtár* I., MTA, Budapest, 1879. = RMK I. 1069., RMK I. 1396. Sztripszky Hiador: *Adalékok* ..., I., Bp., 1967., 326. Sőt még a 18. században is kiadták Kolozsvárott 1738-ban és 1764-ben. Deselvics István dunántúli evangélikus lelkész (1670 körül) – patrónusa, Széchy Györgyné Homonnai Drugeth Mária kérésére – az 1618-as és 1635-ös lipcsei kiadások nyomán revideálta Debreceni fordítását – vö. RMNy 1772., 2497. Vö. még Pavercsik Ilona: *Evangélikus, református vagy protestáns?* In: *Fejezetek 17. századi nyomdászatunkból.* Szerk. P. Vásárhelyi Judit. Osiris–OSZK., Bp., 2001., 113–114 (Libris de libris).

[8] Nem dönthető el, hogy 'ej' vagy javított 'y' szerepel a szó végén.

[9] A kötetet a 19. század végén újrakötötték, és az első előzéklap versójára ragasztották az eredeti kötetben lévő csonka (valószínűleg előzék) fél levelet. Az előtábla belsejére ragasztott címkén olvasható a könyvkötő neve: *SZALATNAI ÉS WEICHNER KÖNYVKÖTÉSZETE IV. ARANY-KÉZ UTZA 4. SZ.* Mivel a kötés „új", nem tudhatjuk, mikor került a kéziratos rész a kötet végére.

[10] Az egyes elmélkedések élőfeje – az éneket közvetlenül megelőző elmélkedés címe – az ének előfordulási lapszáma: *kezdősora* – az ének címe (a szerző neve, a szereztetés éve, a bibliográfiai hivatkozás).

[11] RPHA = Horváth Iván – H. Hubert Gabriella – Font Zsuzsa – Herner János – Szőnyi Etelka – Vadai István: *Répertoire de la poésie hongroise ancienne* I–II. Nouvel Objet, Paris, 1992.

[12] A hét napjaira való reggeli könyörgés, vallástétel és hálaadás.

[13] Kisebb egységekre való tagolás szándéka is felfedezhető.

[14] A további kutatást elősegítendő szövegünket eredeti helyesírással közlöm.

[15] Elég csak a „szent"-jelző vagy az „akarat"-főnév gyakori használatára utalni.

[16] Vö. 2 Móz 16,2–3. (Köszönöm Fekete Csabának, hogy többek között erre a bibliai helyre is felhívta a figyelmemet.) A 17–18. századi evangélikus gyülekezeti énekléssel kapcsolatban sok kéziratos adat utal a magyar–

szlovák kölcsönhatásokra. Sólyom Jenő 1953-as figyelmeztetése (*Tranovsky jó munkája kötelez*, in: *Lelkipásztor*, 1953. június, 256–260) ma is aktuális: a 17. századi magyar énekeskönyveknek és a Tranoscius-énekeskönyv kiadásainak összevetését el kell végezni. (Sajnos én is elmulasztottam ezt *A régi magyar gyülekezeti ének* – Universitas, Bp., 2004. – című áttekintésemben.)

[17] A német rímelése bonyolultabb: a8, b7, a8, b7, c4, c4, d7, e4, e4, d7.

[18] Konstanz reformátora, 1492–1564. Az énekről ld. Jenny, Markus: *Geschichte des deutschschweizerischen evangelischen Gesangbuches im 16. Jahrhundert*. Bärenreiter, Basel, 1962., 259–260.

[19] Tranoscius gyűjteményében 1636-tól kezdve (RMNy 1655, később 563. szám alatt): *Gakž Bůh ráčj, tak gá chcy též nedám se mámiti nic* (a Prágában 1610-ben énekeskönyvet kiadó Tomáš Soběslavskỳ Řešátko fordítása).

[20] Először a *Zöngedözö Mennyei Kar* 1692–96-os kiadásában (RMK I. 1589A: 90): *Az Istennek jótetszése dolgaimnak határa*. A ma használatos Evangélikus énekeskönyvben *Az Istennek szent igéje éltem zsinórmértéke*-kezdettel (333. sz.).

[21] A ma használatos Evangélikus énekeskönyvben lévő versek kizárhatóak (Samuel Rodigast [1649–1708]: *Was Gott tut, das ist wohlgetan – Mit Isten tesz, mind jó nekem, és bölcs minden végzése* [348. sz.]; Albrecht von Preußen [1490–1568]: *Was mein Gott will, das g'scheh' allzeit – Mit Isten akar énvelem, az lesz a legjobb nékem* [332. sz.]). Benjamin Schmolck (1672–1737) ugyancsak *Was Gott tut, das ist wohlgetan*-kezdettel írt éneket.

[22] A kéziratban nincs kotta. A mai *Evangélikus énekeskönyv* Blarer énekéhez Claudin de Sermisy (1490–1562) fent közölt dallamát adja. A német kritikai kiadásában közölt dallam ettől eltér (*Das deutsche Kirchenlied: kritische Gesamtausgabe der Melodien*. Vorgelegt von Joachim Stalmann…, I–II, Bärenreiter, Kassel…, 1996., Bd. 1, Teil 2, Abt. 3, C43.

[23] Kritikai kiadása: *Régi Magyar Költők Tára XVII. század* 8. Sajtó alá r.: Komlovszki Tibor és Stoll Béla. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1976., 63. sz.

[24] RMNy 1219: 402. (Borsa Gedeon – Hervay Ferenc – Holl Béla: *Régi Magyarországi Nyomtatványok: 1601–1635*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1983.)

[25] Először az 1633-as bécsi kiadásban, RMNy 1599 (1): 69.

[26] Stoll 1026: 91.

[27] Először RMK I. 1105a: 265.

[28] Szilasi László: *A sas és az apró madarak: Balassi Bálint költői nyelvének utóélete a XVII. század első harmadában*. Balassi Kiadó, Budapest, 2008. (Humanizmus és Reformáció, 30), 43–47.

[29] Kritikai kiadása: *Régi Magyar Költők Tára XVII. század* 2. Sajtó alá r.: Jenei Ferenc – Klaniczay Tibor – Kovács József – Stoll Béla. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1962., 1. sz.

[30] *Tholnay Ferenc énekeskönyv*. Stoll 29: 69a; *Lipcsei-kódex*, Stoll 32: 16a.

[31] RMK I. 1105a: 300.

[32] A versszak elhagyását a hely szűke nem magyarázhatja, hiszen két levél üresen maradt a kötet végén. Lehet, hogy a másoló véletlenül ugrotta át másolás közben az elhagyott egy-egy versszakot a két utolsó vers esetében.